

ENTRE ELS SENTIMENTS I ELS INTERESSOS. LA GUERRA D'ÀFRICA DE 1859-60 A MALLORCA

Pere Salas Vives / Jaume March Bisbal

Universitat de les Illes Balears

Resum: La guerra d'Àfrica de 1859-60 fou un episodi breu però intens, que posà de manifest els avanços aconseguits en el procés de construcció nacional espanyol. Precisament, l'objectiu d'aquest article és analitzar l'entusiasme amb què va ser viscuda la guerra a Palma (i, en menor mesura a la resta de l'illa) i la causalitat que el motivà. El més destacable és que aquest no es pot deslligar del procés de modernització que vivia l'illa, la qual cosa explicaria la seva transversalitat ideològica i social.

Paraules clau: Nacionalisme, segle XIX, Guerra Marroc, Mallorca, Estat liberal.

Abstract: The Hispano-Moroccan war in Africa (1859-60) was a brief but intense episode that highlights the progress made in the process of nation building in Spain. The aim of this article is to analyze the enthusiasm with which the war was experienced in Palma (and, to a lesser extent in the rest of the island) and the causality that motivated it. Most notably, this enthusiasm cannot be separated from the process of modernization living on the island, which would explain its ideological and social mainstreaming.

Key words: Nationalism, Nineteenth century, War Morocco, Mallorca, liberal state.

Rebut el 31 de maig. Acceptat el 28 de desembre de 2016.

Abreviatures: AMP = Arxiu Municipal de Pollença, AMPa = Arxiu Municipal de Palma.

La construcció dels Estat-nació a Europa fou un procés complex.¹ Per una part, com va alertar Michael Billig ja fa uns anys, fou producte de tot un seguit de pràctiques quotidianes per part del govern i l'administració pública que serviren per nacionalitzar les masses i enfortir l'Estat.² Educació en una llengua comuna, control benèfic-social, creació d'una ciutadania de caràcter nacional amb drets polítics, servei militar obligatori, uniformització legislativa, creació de símbols i tradicions nacionals i assumptió real del monopoli de la violència serien les eines més utilitzades i més o manco eficients. Al seu costat, no faltà la reutilització de recursos ideològics provinents de l'Antic Règim per legitimar el nou Estat, com podia ser la mateixa monarquia, per bé que ara convertida en constitucional, una pretesa història comuna, el ressorgiment de vells enemics o, en determinats casos, la religió. El militarisme i la guerra, evidentment, també foren utilitzats com a factors nacionalitzadors, però alhora també podien servir a la inversa, el nacionalisme d'Estat era utilitzat per justificar i anar a la guerra.

Lògicament, Espanya havia de ser partícip de tot aquest procés, però no deixa de ser sorprenent, com afirmava Carlos Taibo, que siguin tan poques les monografies que s'hagin ocupat del nacionalisme espanyol,³ per bé que en el darrer temps la tendència s'ha capgirat.⁴ Com era d'esperar, fins fa poc i per les raons apuntades, la nació espanyola encara es presentava com quelcom natural i no com el que realment és: un constructe històric en gran part creat per l'Estat.⁵ En aquest punt, els conflictes militars apareixen com l'aparador perfecte per posar de manifest els sentiments nacionals de la ciutadania prèviament creats i/o existents,⁶ al marge que, depenent de com acabin, puguin reforçar-los o debilitar-los.

Dit això, no és menys cert que darrerament s'ha qüestionat el monopoli de l'Estat i dels nacionalistes en la creació de nacions. No només es pot acceptar que la nació pugui existir abans que el mateix nacionalisme, com ha argumentat Xavier Torres per al cas català o com afirmen altres autors per a Espanya,⁷ sinó que existirien més agents nacionalitzadors al marge del propi govern central i els seus agents directes –exèrcit, escola o govern provincial

1 ARCHILÉS CARDONA, F. (ed.): *La persistència de la nació. Estudis sobre el nacionalisme*, València, 2015.

2 BILLIG, M.: *Nacionalismo banal*, Madrid, 2014. Sobre aquesta temàtica és fonamental també l'aportació de P. BOURDIEU, P.: *Sobre el Estado. Cursos en el Collège de France (1989-1992)*, Barcelona, 2014.

3 TAIBO, C.: "Sobre el nacionalismo español", a TAIBO, C. (ed.): *Nacionalismo español. Esencias, memoria e instituciones*, Madrid, 2007, p. 11. Per bé que hi ha honoroses excepcions com és la que representa INMAN FOX, N.: *La invención de España*, Madrid, 1997.

4 Sense dubte l'augment de l'interès per aquesta temàtica va ser provocat pel famós –i inconclús– debat referent a la debilitat o no del nacionalisme espanyol. Vegeu els treballs d'ARCHILÉS CARDONA, F.: "Una nacionalización no tan débil: patriotismo local y republicanismo en Castellón (1891-1910)", *Ayer*, 48, 2002 o MOLINA APARICIO, F.; CABO VILLAVEVERDE, M.: "Donde da la vuelta el aire: reflexions sobre la nacionalització a Espanya", *Segle XX. Revista catalana d'història*, 4, 2011 per a la segona opció, mentre per als primers són representatius els treballs de RIQUER I PERMANYER, B.D.: "La débil nacionalización española del siglo XIX", *Historia Social*, 20, 1994 o ÁLVAREZ JUNCO, J.: *Mater dolorosa. La idea de España en el siglo XIX*, Madrid, 2001.

5 La naturalitat amb què l'Estat es converteix en l'únic focus de legitimització està en l'arrel de la seva capacitat d'homogeneïtzació de la ciutadania (BOURDIEU: *Sobre el Estado. Cursos en el Collège de France (1989-1992)*, p. 74, 143, 164 o 170-180.

6 BILLIG, M.: *Nacionalismo banal...*

7 TORRES SANS, X.: *Naciones sin nacionalismo. Cataluña en la monarquía hispánica (siglos XVI-XVII)*, València, 2008. Per al cas espanyol vegeu l'obra d'ORDUÑA REBOLLO, E.: *La Nación española. Jalones históricos*, Madrid, 2011.

i local-, tals com els ajuntaments (que no deixaven de ser part de l'Estat, però no central) i associacions culturals, esportives, laborals, econòmiques, mitjans de comunicació, així com l'art i la literatura, a més de les pròpies institucions eclesiàstiques (en determinats casos).⁸

En aquest context, la Guerra d'Àfrica de 1859-1860 resulta un esdeveniment de gran interès per mesurar la debilitat o fortalesa del nacionalisme espanyol. També ho és per copsar els mitjans utilitzats per mobilitzar les masses i, per tant, el seu grau de connexió amb el procés de modernització que vivia Espanya en aquells moments. A pesar d'això, durant molt de temps la historiografia va relegar aquest esdeveniment a un capítol secundari, reduint-lo, a més, al patriotisme d'O'Donnell per justificar un fracàs intern o a la ineptitud del govern de la Unió Liberal.⁹ Amb aquest panorama, era fins a cert punt lògic que els historiadors mallorquins normalment obviassin el tema.¹⁰

Tot plegat ens va motivar a engegar un estudi, per bé que inicial i modest, sobre el desenvolupament, l'impacte i les conseqüències de la coneguda també com a "Primera Guerra del Marroc", a Mallorca. Això ens permetrà comprovar si, efectivament, el nacionalisme espanyol es mostrarà a l'illa tan fort com a la resta de l'Estat i conèixer els mitjans que adoptà per dur a terme la mobilització de la ciutadania en favor de la intervenció armada.

Les fonts utilitzades per dur a terme aquests objectius han estat bàsicament la premsa de Palma i les actes municipals de l'Ajuntament de la ciutat, les quals s'han buidat de forma exhaustiva des de 1858 fins al 1861, per tal d'emmarcar degudament l'esdeveniment. Per descomptat també s'ha consultat tota la informació secundària disponible i les dades que proporcionarà la crònica de Juan Llabrés Bernal. D'aquesta forma, podrem equilibrar la informació provinent d'una institució oficial, com és l'Ajuntament, amb altres d'origen privat i d'ideologia diferent. En aquest sentit, resultarà clau la informació aportada pel diari *El isleño*, vinculat al progressisme, en aquell any a l'oposició municipal. A més, aportam algunes dades d'altres ajuntaments, amb l'objectiu de copsar si varen existir diferències entre la Part Forana i la capital.

8 Sobre aquest tema, vegeu CONFINO, A.: "Lo local, una esencia de toda nación", *Ayer*, 64, 2006, MOLINA APARICIO, F.: "¿Realmente la nación vino a los campesinos? Peasants into Frenchmen and el 'debate Weber' en Francia y España", *Historia Social*, 62, 2008 o AGULHON, M.: "Reflexiones sobre la imagen del burgués francés en vísperas de 1848: monsieur Prodhomme, monsieur Homais y monsieur Bamatabois", *Historia Social*, 29, 1997, els quals resten valor a la tesi d'Eugen WEBER, E.: *Peasants into Frenchmen. The modernization of rural France, 1870-1914*, Stanford, 1976 al considerar que donava una importància excessiva al paper de l'Estat central (i concretament dels governs de la III República Francesa) en el procés nacionalitzador. Per la seva part, GELLNER, E.: *Nacionalisme*, València, 1998 ja va posar de manifest la importància d'una llengua d'alta cultura en relació al fet nacional.

9 SÁNCHEZ-MEJÍA RODRÍGUEZ, M.L.: "'Barbarie' y 'civilización' en el discurso nacionalista de la guerra de África (1859-60)", *Revista de estudios políticos*, 162, 2013, p. 41. En els darrers temps, com explica la mateixa autora, a més de deixar-se sentir un renovat interès per aquest esdeveniment, també s'ha ressituat en el context de l'època de forma més equilibrada, com ho demostren els treballs de MARTÍN CORRALES, E.: "El patriotismo liberal español contra Marruecos (1814-1848). Antecedentes de la guerra de África de 1859-60", *Illes i Imperis*, 7, 2004 o INAREJOS MUÑOZ, J.A.: *Intervenciones coloniales y nacionalismo español. La política exterior de la Unión Liberal y sus vínculos con la Francia de Napoléon III (1856-1868)*, Madrid, 2010, a més del pes que té la guerra a obres generals com les d'ÁLVAREZ JUNCO: *Mater dolorosa...*, o BURDIEL, I.: *Isabel II. Una biografía (1830-1904)*, Madrid, 2010.

10 Una de les excepcions a aquesta afirmació és el capítol que dedica FULLANA PUIGSERVER, P.: *Història de la Congregació de les Filles de la Misericòrdia (1856-1921)*, Palma de Mallorca, 2003 a la Guerra d'Àfrica.

Entusiasme i mobilització popular per a la guerra d'Àfrica

Palma acollí de bon grat els rumors de guerra contra el Marroc.¹¹ La premsa havia preparat el terreny amb la publicació d'informació diversa relativa al nord d'Àfrica i als darrers incidents ocorreguts a Ceuta i Melilla.¹² De totes maneres, fins al 2 de novembre no es va editar el discurs oficial de declaració de guerra del president Martínez de la Rosa donat a les Corts el 22 d'octubre de 1859.¹³

A partir d'aquests moments la societat civil illenca començarà a donar mostres d'un activisme inusitat en favor de l'exèrcit expedicionari. Les primeres en reaccionar sembla que foren un grup de dones de l'aristocràcia, que impulsaren l'elaboració de fils, benes, compreses i draps destinats als hospitals militars de campanya. La iniciativa va tenir tant d'èxit que *El Isleño* es va posar al capdavant al mateix temps que retreia a l'Ajuntament el seu ensopiment.¹⁴ Realment el diari contraposava el patriotisme espontani que estaven demostrant els palmesans amb l'immobilisme de les autoritats.

Tot i que hem de recordar que *El Isleño* representava l'oposició de la majoria en el Consistori, encapçalada pel batle Antoni Maria Dameto, efectivament la primera notícia referent a la guerra que apareix a les actes municipals data de l'11 de novembre, mentre que en altres ajuntaments de la part forana encara es va haver d'esperar el desembre perquè es prenguessin els primers acords al respecte.¹⁵ Segurament no era falta de patriotisme la causa del retard sinó d'autonomia d'unes institucions locals subordinades jeràrquicament al governador i desposseïdes de tota iniciativa política després del final del bienni progressista, encara que haguessin vist augmentar la seva capacitat administrativa. Però també era una mostra que bona part de la ciutadania i dels mitjans de comunicació no necessitava les ordres dels seus representats per manifestar-ne el nacionalisme.

De totes maneres, a partir d'aquells moments l'Ajuntament de Palma intentà recuperar el terreny perdut. A la mateixa sessió de l'11 de novembre es realitzà una declaració patriòtica oficial de suport a la guerra, que s'havia de fer arribar a la Reina. També es va acordar posar-se a disposició del capità general per acomiadar amb honors els batallons d'Astúries i de Figueres quan partissin en direcció al front, a diferència del que havia succeït amb el batalló d'Arapiles, que sortí de l'illa en el més absolut anonim.¹⁶

Efectivament, dia 12 de novembre la tropa va formar a la plaça de Sant Francesc de Paula amb la presència de nombrós públic i les principals autoritats de l'illa, això és el governador,

¹¹ LLABRÉS BERNAL, J.: *Noticias y relaciones históricas de Mallorca: siglo XIX*, 3, Palma de Mallorca, 1959, p. 909.

¹² Així, el 22 de setembre de 1859 *El Isleño* dedica més de dues pàgines al famós article de Cristino Martos publicat a la prestigiosa revista liberal-progresista *La América*, titulat "La expedición al África", que acaba afirmant, ni més ni manco, que "En el Atlas está nuestra frontera natural" p. 3. Curiosament, el mateix diari en l'edició del 21 d'octubre, abans per tant, de la declaració de guerra, publicà un curiós article a favor de la preparació de cans de presa per ajudar els soldats que s'enviassin a l'Àfrica.

¹³ *El Isleño*, núm. 794, 2-11-1859, p. 3.

¹⁴ *El Isleño*, núm. 795, 3-11-1859 i núm. 801, 9-11-1859.

¹⁵ És el cas de l'Ajuntament de Pollença, on la primera notícia sobre la guerra del Marroc correspon a l'acta de 4 de desembre de 1859 (AMP-Actes Municipals-1711) Es tracta d'una circular del governador perquè el municipi engegàs una campanya per recaptar fons en favor de l'exèrcit d'Àfrica.

¹⁶ AMPa-Actes Municipals-AH-2152/3, 11-11-1859 i 2-12-1859 i *El Mallorquí*, 10-11-1859.

el batle, els regidors i el bisbe de Mallorca. Seguidament, el capità general, Jaime Ortega, va arengar els soldats amb un brillant i emotiu discurs segons la premsa. Pel que a nosaltres ens interessa cal destacar que la nació espanyola i la corona apareixen com les institucions a defensar pels soldats mallorquins, com els de tot l'Estat.

Conclusa la intervenció, el bisbe de Mallorca, Miquel Salvà, beneí les banderes i col·locà en una d'elles un reliquiari de plata. Seguidament les tropes es dirigiren al punt d'embarcament en formació militar arropades per les marxes militars que interpretaven les bandes de música presents i els visques i aplaudiments de la multitud.¹⁷

En definitiva, s'havia posat en escena un discurs patriòtic que compaginava conceptes propis de la modernitat, com és el de nació i la ciutadania –tot i que reduïda a les masses que aplaudeixen– amb altres provinents de l'antic règim com era la monarquia –per bé que en la seva versió liberal– i la religió catòlica. El beneplàcit unànim que manifestà el nombrós públic, la premsa i els partits polítics, inclosos els progressistes i tradicionalistes, envers l'esdeveniment també apunta en la mateixa direcció.¹⁸ Com també ho feren els voluntaris que s'enrolaren a l'exèrcit.¹⁹

Lògicament la victòria no s'assoliria només amb rituals. Calia abocar-se en l'empresa, tal com reclamava també la premsa. Per això a la referida sessió de l'11 de novembre, l'Ajuntament també va acordar obrir una subscripció popular per aconseguir donatius econòmics i en espècies dels palmesans “que su patriotismo les sugiera”. Els diners s'havien d'invertir en productes del país “útiles á los espedicionarios”. Així mateix, una part del total recaptat es reservaria per als ferits i les vídues dels morts en campanya naturals de Ciutat. Per incentivar la participació es va acordar publicar els noms dels subscriptors a la premsa local alhora que el propi Ajuntament obria el compte amb 30.000 reals, mesura aprovada definitivament pel governador el primer de desembre. En segon terme, el consistori es va erigir en coordinador de les iniciatives populars iniciades amb anterioritat.

La realitat és que si bé la subscripció engegada per l'Ajuntament sembla que no va gaudir d'una gran popularitat, ja que bàsicament hi feren aportacions els regidors i empleats públics de Ciutat,²⁰ la resta de captes que feren altres institucions i les associacions privades donaren molts bons resultats. Per exemple, els balls de màscares del Casino Balear i del Casino Artístic a principis de febrer i l'actuació teatral al Círculo Mallorquín.²¹ A diferència dels objectius de la subscripció municipal, en tots aquests casos la recaptació s'havia de destinar a les necessitats dels soldats ferits o els seus familiars. En aquest punt, els mitjans progressistes començaven a deslligar-se, per bé que tímidament, dels moderats, ja que consideraven que era un deute de l'Estat no oblidar-se d'aquells que s'havien sacrificat

17 LLABRÉS BERNAL, J.: *Noticias y relaciones...*, p. 912 i *El Isleño*, 14-11-1859, p. 3.

18 LLABRÉS BERNAL, J.: *Noticias y relaciones...*

19 No disposam de xifres exactes en aquell moment, però a finals de desembre s'havien presentat 21 voluntaris a Palma a Artilleria i 64 a Maó (LLABRÉS BERNAL, J.: *Noticias y relaciones...*, p. 917).

20 *El Isleño* es mostrà crític amb la forma com havia gestionat l'Ajuntament la subscripció popular, posant com a principal causa de la seva baixa efectivitat el fet que no fos destinat íntegrament a subvenir les necessitats dels soldats mallorquins ferits o a les seves vídues en cas de mort. Vegeu especialment *El Isleño*, núm. 894, 11-2-1860 i núm. 907, 25-2-1860, p. 3.

21 LLABRÉS BERNAL, J.: *Noticias y relaciones...*, p. 941 i *El Isleño*, núm. 907, 25-2-1860, p. 3.

per la pàtria, com era propi de “las naciones civilizadas”.²² En aquest ambient, la Diputació Provincial, a més d'altres donatius a l'exèrcit que analitzarem en un proper capítol, també es va fer seu aquest sentiment benèfic-assistencial, consignant dotze pensions de 4 reials diaris cada una per als soldats illencs que quedessin inutilitzats durant la guerra.²³

Però si hi va haver un aspecte en què s'abocaren els mallorquins, o millor dit les mallorquines, fou en la fabricació de benes i draps destinats als hospitals militars d'Àfrica, que superarà totes les expectatives. L'Ajuntament en va recollir a finals de novembre 28 “arroves” que incloïen 3.277 benes i 2.038 draps.²⁴ Però dels pobles n'arribaren moltes més, 212 arroves de filats, teles, mocadors i altre material semblant que va ser enviat a València.²⁵ Les trameses foren tan abundants que continuaren quasi fins al final de la guerra.

La part forana també mostrà un gran dinamisme, fent aportacions en metàl·lic i i espècies que la premsa de ciutat s'encarregà de publicitar per incentivar encara més els sentiments patriòtics.²⁶ Igualment col·laborà des de finals de gener amb la promoció de la gran rifa extraordinària de 300.000 bitllets adreçada a totes les capes socials a “favor del bizarro ejército expedicionario de África”, que havia organitzat una comissió de senyores de Barcelona. El representat a Palma, Pere Sans Serra i els senyors Higuera i Vilar, cediren els seus locals de la costa nova de Sant Domingo i de la plaça de les Copinyes de forma totalment gratuïta, en una mostra més de patriotisme cívic.²⁷

Església i modernització del discurs identitari

Per bé que a Mallorca l'Església va entrar en escena després de la premsa i de la pròpia societat civil, no es va fer esperar la seva implicació com ja havia fet en el conjunt de l'Estat, fins i tot abans que es declaràs la guerra. Hi tenia molt a guanyar en aquella conjuntura i, a més, l'enemic era ideal. Es tractava de consolidar el nou posicionament assolit amb la firma del concordat entre l'Estat i la Santa Seu el 1851, que l'alliberava de l'ostracisme patit des dels inicis de la revolució liberal i li permetia recuperar el terreny social perdut.²⁸ Però no només l'Església hi sortia guanyant. A l'Estat li interessava apropar-se a ella per legitimar el liberalisme davant els posicionaments revolucionaris o absolutistes. Era l'hora del reconeixement mutu i de superar els enfrontaments protagonitzats durant les tres dècades anteriors.²⁹

²² *El Isleño*, núm. 907, 25-2-1860, p. 3.

²³ LLABRÉS BERNAL, J.: *Noticias y relaciones...*, p. 914.

²⁴ LLABRÉS BERNAL, J.: *Noticias y relaciones...*, p. 919. El mateix capità general va fer arribar a l'Ajuntament el seu agraïment per la gran quantitat “de hilas y vendas, trapos y paños que este cuerpo ha remitido por el vapor Jaime primero con destino á los heridos de nuestro valiente Ejército en Africa” (AMPa-Actes Municipals-AH-2152/3, 22-12-1859).

²⁵ *El Isleño*, núm. 842, 20-12-1859 o *El Mallorquín*, 7-1-1860. Curiosament, una de les caixes enviades a València va caure a la mar i va ser recollida per un pescador front de les costes de Motril. Des de l'Ajuntament de Palma es va acordar que fos tramesa al capità general de València i des d'allà arribàs al seu destí (AMPa-Actes Municipals-AH-2153/1, 27-4-1860).

²⁶ Per exemple, *El Isleño*, núm. 884, 1-2-1860, p. 3 dóna una relació de subscriptors fins a la data amb les quantitats aportades per cada un d'ells, amb un total de 2.305 reals.

²⁷ El primer anunci es pot trobar a *El Isleño*, núm. 882, 30-1-1860, p. 4. Finalment el sorteig va tenir el lloc a Barcelona el 12 de juny de 1860.

²⁸ CÁRCEL ORTÍ, V.: *Historia de la Iglesia en la España contemporánea (siglos XIX y XX)*, Madrid, 2002, p. 55-57.

²⁹ SÁNCHEZ-MEJÍA RODRÍGUEZ, M.L.: ““Barbarie” y “civilización”...”, p. 57.

A Mallorca la implicació de l'Església fou realment polièdrica. En el plànol material el bisbe Miquel Salvà va obrir una subscripció, a imatge i semblança de l'Ajuntament, que va encapçalar amb 5.000 reals de velló i el gener de 1860 pujava fins als 27.895 reals.³⁰ Però en aquest camp el nou clergat femení va assolir un protagonisme que haguera estat inversemblant només uns anys abans.³¹ Així, les Germanes de la Caritat col·laboren en l'elaboració de material sanitari als pobles on tenien comunitats i les conferències de Sant Vicenç de Paül cosiren polanques per a la tropa alhora que enviaven 100 medalles de plata per a ser sortejades entre els soldats.³²

Més original i reeixit va ser l'oferiment al començament del conflicte de la mare superiora de la Congregació de Filles de la Misericòrdia de cinc germanes acompanyades d'un capellà per prestar els seus serveis d'infermeria als soldats ferits als hospitals d'Àfrica. Finalment, el 28 de desembre, les cinc religioses s'embarcaren amb el vapor *Jaume II* cap Barcelona, després d'un periple per diverses esglésies de Palma i d'un multitudinari acomiadament del qual es va fer un gran ressò la premsa. Amb elles també partiren quatre caixes més de fils, benes i draps rebuts de les associacions de Sant Vicenç de Paül de Palma i d'altres poblacions.³³

L'èxit de la missió demostrava la nova cara social de l'Església mallorquina que tanta incidència hauria de tenir en el camp de l'educació femenina i la beneficència a partir d'aquells moments. Però també evidenciava el nou rumb d'acceptació i de col·laboració mútua entre la versió conservadora del liberalisme i l'Església allunyada de l'integrisme o el carlisme.³⁴ Finalment, era també un exemple de mobilització total exigida per una guerra considerada nacional, encara que amb una estricta separació de gèneres. Els homes, al camp de batalla i les dones, a la rereguarda curant els ferits o preparant material sanitari.

L'Església també ajudaria a recuperar un vell enemic comú als habitants de l'antiga corona hispànica, els moros del nord d'Àfrica i l'islam. Aquest, a més de justificar la campanya militar en si mateix, també era un element important per cohesionar tant el catolicisme, prou dividit entre carlins i filoliberal, com el nacionalisme espanyol, no menys dividit fins aleshores. Cal afegir que es tractava d'un procés relativament nou, per bé que es vestís d'un antagonisme atàvic o d'origen medieval. Així el nacionalisme liberal espanyol va tibar les relacions amb el Marroc des de 1814, accelerant-se a partir de la derrota del carlisme, a finals de la dècada dels trenta, amb l'objectiu d'aconseguir avantatges comercials i, sobretot, un enemic "nacional" que donàs una nova legitimitat al nou règim. Eloy Martín Corrales no pot ser més explícit quan afirma que "para facilitar el objetivo de la unión nacional era necesario fijar un enemigo exterior, que cristalizase la deseada unidad.

30 LLABRÉS BERNAL, J.: *Noticias y relaciones...* i FULLANA PUIGSERVER, P.: *Història de la Congregació...*, nota 14.

31 Aquestes noves ordres eren les Germanes de la Caritat de Sant Vicenç de Paül, creades a Felanitx a finals del XVIII però que no s'expandiren fins al 1848, les quals serien imitades per les Filles de la Misericòrdia, sorgides el 1856 i la Congregació d'Agustines Germanes de l'Empar a partir de 1859.

32 FULLANA PUIGSERVER, P.: *Història de la Congregació...*, p. 90.

33 Tot aquest assumpte està àmpliament tractat a FULLANA PUIGSERVER, P.: *Història de la Congregació...*, p. 90-98.

34 Per aprofundir en aquest tema, vegeu MOLL BLANES, I. et alii: *La lluita per la vida. Administració, medicina i reforma sanitària (Mallorca 1820-1923)*, Pollença, 2014.

Desde este punto de vista, Marruecos aparecía como el enemigo ideal”.³⁵ Així, i seguint el mateix autor, la unitat política i religiosa al voltant de la guerra de 1859 es va gestar amb tota una experiència prèvia dominada per la retòrica de l'enfrontament en les relacions internacionals entre Espanya i el Marroc, que varen tenir un precedent molt explícit en la crisi de 1844. En tot cas, el 1859, la confluència d'interessos ideològics en favor d'una intervenció estava assegurada com així es va demostrar.

Però no es tractava només de rescatar un vell enemic de la corona hispànica en general i dels mallorquins en particular, sinó de redefinir-lo mitjançant un nou procés d'alterització.³⁶ En altres paraules, es va recrear una imatge estereotipada de nosaltres i de l'enemic, segons la qual els espanyols cristians i el seu règim polític serien definits com a civilitzats, tolerants, dotats de drets i liberals; mentre que els moros musulmans serien bàrbars, fanàtics, súbdits i dèspotes.³⁷ El nacionalisme espanyol es feia partícip d'un concepte de civilització supraestatal, de caràcter europeu i de base cristiana, occidental també en podríem dir, situat al costat dels pobles amb Història i progrés, la paraula màgica del segle XIX.³⁸ En definitiva, la guerra es revestia de la missió civilitzadora que l'imperialisme europeu anava bastint en aquells precisos moments, amb la qual cosa Espanya es posava al costat de les actuacions d'Anglaterra i, especialment de França al nord d'Àfrica. Per si tot això fos poc, li servia per allunyar el fantasma ben real del propi integrisme i fanatisme.

La participació de l'Església, evidentment, va ser clau per ajudar a definir l'enemic com incivilitzat i bàrbar. Esdevenia així un actor amb objectius propis, però també al servei del liberalisme, indistintament de quina facció es tractàs. Ja hem avançat el paper protagonista que va assumir el bisbe de Mallorca en l'acomiadament dels batallons d'Astúries i Figueres i el ressò que se'n feia la premsa progressista. Tanmateix, allò no era una novetat, ja que una de les primeres manifestacions explícites del que podríem anomenar conjunció liberal-catòlica, va tenir lloc amb la publicació de la carta del bisbe de Mallorca en suport a la guerra del 6 de novembre de 1859 a *El Isleño*. Els termes en què s'expressa el prelat no poden ser més significatius:

“... ha llegado, por tanto, el momento de manifestar á las hordas musulmanas que nuestros soldados de ahora son verdaderos hijos de los vencedores de entonces [de temps dels Reis Catòlics], y que el triunfo de Isabel I, Reina de Fortaleza y de virtud, se repetirà de nuevo bajo el cetro de otra Isabel, imitadora de su nombre y del titulo más grande que llevó aquella, que

35 MARTÍN CORRALES, E.: “El patriotismo liberal español...”, p. 33. Evidentment, aquesta realitat no és exclusiva del nacionalisme espanyol, com, per exemple, ho demostren els casos d'Alemanya o Itàlia en els respectius processos d'unificació.

36 Segons NASH, M.: “Los nuevos sujetos históricos: perspectivas de fin de siglo. Género, identidades y nuevos sujetos históricos”, a ROMEO MATEO, M.C. i SAZ, I. (ed.): *El siglo XX: historiografía e historia*, València, 2002, p. 95, la representació de l'home blanc europeu com a marc de la norma i subjecte universal es va construir en gran mesura com a referent definitori en relació amb els altres.

37 SÁNCHEZ-MEJÍA RODRÍGUEZ, M.L.: ““Barbarie” y “civilización”...”.

38 Per ELIAS, N.: *El proceso de la civilización. Investigaciones sociogenéticas y psicogenéticas*, Madrid, 1987, la idea de civilització ha servit històricament per sostenir la superioritat d'Occident respecte a la resta de societats considerades primitives. Es tracta d'un posicionament que es va reafirmar amb la recepció del pensament hegelian que atorga un pes cabdal a l'Estat modern en relació a la Història Universal, de tal forma que l'absència d'aquell aboca al primitivisme, tal com va denunciar en el seu dia Ranahit GUHA, vegeu GUHA, R.: *La Historia en el término de la Historia universal*, Barcelona, 2003.

el de Reina Católica. Así se cumplirán los votos de V. N. Y los de toda la nación, y nuestras armas conseguirán la victoria, y á la victoria seguirá la enseñanza evangélica única civilizadora de pueblos incultos y feroces.³⁹

Uns mesos més tard, el 18 de desembre, el mateix mitjà publicava igualment la pastoral del bisbe de Menorca, Mateu Jaume, en la qual també definia la situació com un conflicte entre la nació espanyola, la seva reina i "este pueblo admirablement entusiasmado al grito de guerra contra los bárbaros africanos".⁴⁰

Aquest posicionament ideològic per part del clergat es va compaginar amb la posada en escena de rituals tradicionals, com són les rogatives per implorar la victòria a la Seu o a la resta de parròquies de la diòcesi incentivades pel bisbe Miquel Salvà a partir del 21 de novembre o les que se celebraren a l'església de la Sang de l'hospital general a principis de gener de 1860, que també tenien l'objectiu de recaptar almoines per a l'exèrcit. Evidentment el clergat tornà a ocupar un lloc destacat a l'hora de celebrar la victòria, tant en les principals batalles com en la definitiva. Segurament un dels moments més espectaculars va ser el Tedèum celebrat a la Seu amb motiu de l'entrada a Tetuan el 12 de febrer de 1860, amb assistència de les principals autoritats civils de l'illa.⁴¹ Igualment als pobles es va celebrar amb processons i actes multitudinaris que tingueren els temples parroquials com un dels llocs centrals dels rituals, però també els ajuntaments i les places majors.

Ara bé, s'ha de remarcar que el discurs de l'alteritat i la justificació de la guerra no es va deixar en mans exclusives de l'Església. La premsa i determinats col·lectius socials van utilitzar una retòrica patriòtica semblant, en no pocs casos utilitzant la mateixa contraposició de conceptes presidits per la parella civilització-barbàrie. És molt instructiu l'article titulat "Los marroquíes" publicat a *El Isleño* als inicis del conflicte, on es realitza una descripció dels usos i costums dels habitants del Marroc basada en l'esbiaixat testimoni d'un tinent de fragata francès, que va estar presoner "entre aquellos bárbaros" durant set mesos". El més important és la imatge que s'ofereix al públic de l'àrab com una persona bruta, "desaseado y cubierto de piojos, pero tan habituado se halla á esta compañía que nunca hace por separarse de ella", i que mai tenia cura dels seus malalts.⁴² Aquest tipus de missatges no només foren utilitzats per anar a la guerra, sinó també per justificar una victòria que havia d'obrir les portes a la civilització. Així, amb motiu de la presa de Tetuan, el corresponal a Inca es refereix a la victòria "de las armas españolas contra las hordas marroquíes", mentre que el de Manacor, en l'edició del dia següent, qualifica de tribals els vençuts.⁴³

39 *El Isleño*, núm. 813, 21-11-1859, p. 2, la negreta és nostra.

40 *El Isleño*, núm. 903, 21-2-1860, p. 1-3, la negreta és nostra.

41 Respectivament, *El Isleño*, núm. 878, 26-1-1860, p. 3 i *El Isleño*, núm. 814, 21-2-1860, p. 3 i AMPa-Actes Municipals-AH-2153/1, 14-2-1860.

42 *El Isleño*, núm. 800, 8-11-1860, p. 2-3. Curiosament, a principis de març, un article semblant pràcticament eliminava el component àrab del Marroc, molt més refinat, per substituir-lo pel de bereber i el de moro, referents al qual afirmava: "En cuanto á los moros son los mismos de siempre; embusteros, cautelosos, humildes con el fuerte, altaneros con el débil. Su única pasión es el oro, y su solo deseo el goce de todo género de placeres sensuales" (*El Isleño*, núm. 936, 26-3-1860, p.1-2).

43 *El Isleño*, núm. 896, 13-2-1860, p. 3.

Més significatives encara són les notícies de brutalitat i absolutisme que protagonitzen les autoritats marroquines contra el seu propi poble. És la demostració del seu despotisme enfront dels drets i llibertats que regnen a Espanya. Així, el 14 de març, la premsa es va recrear amb la decapitació sense judici previ d'un "moro" per la pròpia guàrdia del rei del Marroc, pel simple motiu de no voler disculpar-se després de proferir uns insults contra uns soldats espanyols (i cristians) a la duana de Tetuan. Els comentaris al respecte no poden ser més eloqüents:

"Este hecho horrorizó á cuantas personas lo presenciaron, demuestra evidentemente el estado de civilizacion de un pueblo, en el que un soldado ignorante y fanático ejerce simultaneamente las funciones de juez y verdugo con tan pasmosa serenidad y como si se tratara del asunto mas insignificante".⁴⁴

Uns dies més tard es publicava una altra notícia semblant, prova de la importància que es donaven a aquests fets. La publicació d'una sèrie de conversions de musulmans al cristianisme acabaria de reblar el clau sobre la inferioritat de l'islam respecte al catolicisme. A més, no calia sortir de l'illa per comprovar-ho, com va deixar clar *El Mallorquí* quan va donar els detalls del solemne bateig a l'església de Santa Eulàlia de Palma. El comte d'Ayamans i la seva filla, Maria del Pilar Togores i Zaforteza, actuaren de padrins de "Mojamet Abdalá" en una cerimònia pública que va començar al carrer mateix per tal donar-li més exemplaritat.⁴⁵

El fervor nacionalista espanyol també es va manifestar en la literatura popular, amb dos clars canals de difusió. Un d'ells tornà a ser la mateixa premsa, que anava publicant regularment poemes dedicats a les proeses de l'exèrcit a Àfrica i denigrant l'enemic. Un dels primers fou el titulat expressivament "Guerra a Marruecos" a càrrec del metge de Sineu Francesc M. Servera a principis de novembre de 1859.⁴⁶ Com era d'esperar, a mesura que les victòries arribaven el patriotisme líric s'incrementava exponencialment, fins a arribar al seu clímax durant el retorn de les tropes mallorquines. Per exemple, el 15 de maig de 1860 *El Isleño* publicava en portada el llarg poema titulat "Al feliz regreso del primer batallón de Astúrias" de Miquel Bibiloni Corró, en el qual cantava les glòries de Castella i de l'Espanya d'Isabel la Catòlica.⁴⁷

El segon canal fou el de les sarsueles composades ad hoc per autors locals o externs representades als cafés teatre de Palma o a la seu de determinades associacions. Tant el gènere elegit com els locals, no deixaven de ser un símptoma de modernització cultural de la societat palmesana i de la transversalitat que adoptà el patriotisme del moment. El ja citat Miquel Bibiloni en va ser un dels màxims exponents. Estrenà l'obra d'un acte titulada "El ejército español o una hora en el Riff" al Café Recreo el 7 de gener de 1860 amb música

⁴⁴ *El Isleño*, núm. 948, 14-4-1860, p. 3. La negreta és nostra.

⁴⁵ *El Mallorquí*, 6-4-1860.

⁴⁶ *El Mallorquí*, 12-11-1859.

⁴⁷ *El Isleño*, núm. 978, 15-5-1860, p. 2.

de Felip Gioffredi.⁴⁸ L'afluència de públic va ser enorme, la qual cosa el degué animar a continuar en el mateix camí al temps que s'hi apuntaven altres autors i "promotors". Així, en el Recreo el 5 de març no només es repetí aquella representació sinó que es completà amb l'estrena igual d'èxitosa de la segona part titulada "El ejército español o la toma de Tetuán". I després de la batalla de Wad-Ras Bibiloni encara va estrenar les sarsueles en dos actes "Españoles y marroquíes" i "La toma y saqueo de Tetuán", que serien representades al Gran Café del Universo, un altre dels locals de moda. Finalment, el Café del Rincón estrenarà el mes de juny "Hechos de la glòria de África" amb lletra d'Honorato Font i música de Josep Amengual.⁴⁹ Malauradament no disposam dels textos de cap d'aquestes modestes obres per bé que el contingut es fàcilment previsible.

El Círculo Mallorquí també realitzà algunes representacions per als seus socis i amb presència d'importants autoritats de l'illa. Es tractava, per tant, d'actuacions adreçades a les classes altes de Palma, que tanmateix obtingueren un gran èxit. Concretament, per a solemnitzar la presa de Tetuan es va celebrar una gran festa presidida pel capità general. La mateixa institució realitzà una funció semblant el 10 de març de 1860, tot i que ara a benefici dels soldats invàlids, que va donar un total de 15.000 reals. En aquesta ocasió, les cròniques destaquen l'abundància de banderes nacionals en la decoració.⁵⁰

Tant en la poesia com en les funcions teatrals descrites, la llengua utilitzada fou la castellana i els referents històrics per justificar el present provenien de la història de Castella i d'Espanya, bandejant els referents mallorquins de la conquesta de Mallorca i del propi rei en Jaume, a més del català propi de l'illa. És interessant remarcar aquest fet perquè també existien elements de la història de Mallorca que haurien pogut ser perfectament vàlids per justificar aquest posicionament. De fet, els mateixos autors tractaran temàtiques més locals amb posterioritat i recuperaren el català en no pocs casos.⁵¹

Una variant teatral posada en pràctica a la part forana foren els simulacres a l'aire lliure, ja sigui de nova creació o revaloritzant els existents. És el cas d'Alcúdia, on els joves de la localitat representaren la victòria de Tetuan amb la presa de la bandera marroquina fora murades, que va ser entregada a la casa Consistorial.⁵² Curiosament, a Sóller, davant els problemes sorgits per tornar a organitzar el seu simulacre creat uns anys abans, el mes de maig la premsa de Ciutat en va estimular la celebració per tal de connectar, ara sí, la història local de lluita contra els musulmans durant el segle XVI amb els fets actuals.⁵³ En aquest context, resulta si més no simptomàtic que una de les primeres notícies documentades del simulacre de Moros i Cristians de Pollença datí, precisament, del mes de juliol de 1860,

48 Sobre aquest tema, vegeu *Diccionari de Teatre de les Illes Balears i El Isleño*, núm. 857, 5-1-1860, p. 4 i el núm. 914, 3-3-1860, p. 4.

49 LLABRÉS BERNAL, J.: *Noticias y relaciones...*, p. 941 i *El Isleño*, núm. 966, 3-5-1860, p. 4 i núm. 1004, 11-6-1860, p. 4

50 Respectivament *El Isleño*, núm. 896, 13-2-1860, p. 3; LLABRÉS BERNAL, J.: *Noticias y relaciones...*, p. 941 i *El Isleño*, núm. 923, 12-3-1860, p. 3.

51 Per a aquesta temàtica encara resulta imprescindible la consulta de llibre de Joan MAS I VIVES: *Teatre a Mallorca a l'època romàntica*, Barcelona, 1986.

52 LLABRÉS BERNAL, J.: *Noticias y relaciones...*, p. 935-936.

53 *El Isleño*, núm. 971, 8-5-1860, p. 3.

encara que la data de la seva creació fos uns anys anterior.⁵⁴ Com en el cas anterior, d'alguna forma també es connectava un fet de la història de Mallorca amb la política exterior espanyola del XIX. Segurament en ambdós casos la guerra i l'enemic actual se superposaven a rituals anteriors que es reconvertirien anys més tard en tradicions populars totalment deslligades dels fets de 1859-60.

En fi, com no podia ser d'altra forma, la celebració de la victòria final de l'exèrcit espanyol del 26 d'abril de 1860 fou un compendi exultant de tot el que hem apuntat fins ara, tot i que, igual que a la resta de l'Estat es va reservar per al moment de tornada de les tropes expedicionàries, el 15 de maig. Això sí, sense el capità general Jaime Ortega Olleta, que ja havia estat detingut per haver protagonitzat el famós desembarcament carlí a Sant Carles de la Ràpita el primer d'abril.

En contrast amb el poc suport popular que va obtenir Ortega a l'illa, el retorn de les tropes fou presidit en tot moment per un renovat fervor patriòtic, no només de part de les autoritats militars, civils i religioses, sinó un cop més dels mitjans de comunicació, el teixit associatiu illenc i la població en general. El guarniment de banderes espanyoles i lluminàries als carrers de Palma, la façana de l'Ajuntament, de l'Institut Balear o de les cases particulars fou una constant en els dies que durà la celebració.⁵⁵

Sentiments identitaris o interessos comercials?

Dit això, la veritat és que no tot fou ideologia i sentiments identitaris el 1859 i el 1860. També entraren en joc interessos colonials i comercials de vital importància, que determinaren, tant la política exterior d'O'Donnell en l'àmbit general com l'actuació de les institucions i els mitjans de comunicació mallorquins, que ajudaren a crear un estat d'opinió favorable a la intervenció militar. Tant és així que, per Francesc A. Martínez Gallego, el mòbil principal de la guerra cal cercar-lo en els interessos de la burgesia mercantil espanyola, que veia amenaçada els seus mercats a la costa nord-occidental africana per culpa dels avanços de França a la zona, especialment després de la conquesta d'Argèlia a la dècada dels trenta. I qui diu burgesia espanyola diu mallorquina, com ens ho demostra el fet que just abans de l'esclat de la guerra, l'armador illenc, Josep Estade Sabater, inaugurarà una nova línia regular que connectava, precisament, Argel amb Palma.

Als comerciants mallorquins els interessava, almanco, un nord d'Àfrica pacificat i si aquest es trobava sota el control espanyol, molt millor. Per descomptat, es degueren sentir directament atacats per l'escomesa marroquina contra els dominis espanyols de Ceuta i Melilla, molt evident des dels anys quaranta com ha posat de manifest Eloy Martín Corrales.⁵⁶ Així, assegurar els enclavaments existents i convertir Espanya en una potència colonial del mateix nivell que França, havia de ser una prioritat. D'aquesta forma, la Guerra d'Àfrica esdevenia una inversió per assegurar el manteniment i l'ampliació de determinats mercats i rutes comercials.

⁵⁴ AMP-Actes municipals-1711, 8-7-1860.

⁵⁵ Per a un resum dels fets vegeu AMPa-Actes Municipals-AH-2153/1, 24-4-1860, 27-4-1860 i 28-4-1860; LLABRÉS BERNAL, J.: *Noticias y relaciones...*, p. 971-974; FULLANA PUIGSERVER, P.: *Història de la Congregació...*, p. 95-98.

⁵⁶ MARTÍNEZ GALLEGO, F.A.: *Conservar progresando: la Unión Liberal (1856-1868)*, València, 2001, p. 127-131.

En aquest context, no és d'estranyar que la burgesia palmesana s'abocàs, directament o indirectament, en l'empresa africana, fins i tot més prest i decididament que el propi Ajuntament, liderat en aquells moments pels moderats. Segurament per això la tercera autoritat que va rebre les tropes el dia del seu retorn, encara als afores de la Ciutat, abans que no el propi batle de Palma, fou el cap de la marina mercant, Mateu Ferragut.⁵⁷ Pel mateix motiu, *El Isleño* es presentà com un abanderat de la guerra des d'abans que aquesta començàs.

La relació entre la guerra i la burgesia local es va concretar amb l'estreta relació que es va establir des dels inicis del conflicte entre les institucions mallorquines, la marina mercant i els interessos comercials de determinats armadors. Així, s'ha de dir que la principal contribució de la Diputació a la campanya militar varen ser dos vaixells de vapor, *El Mallorquín* i *El Barcelonés*, propietat d'una de les famílies més representatives de la burgesia mercantil, els Estade. Les raons no poden ser més explícites:

*"Noble, patriótico y oportuno es el ofrecimiento de los buques de vapor para una provincia que siempre habrá de ver en el comercio marítimo una de sus principales fuentes de riqueza. Quisiéramos pero que los buques fuesen dignos de la provincia que los ofrece y de la nación que los ha de aceptar".*⁵⁸

Es tractava d'una subvenció econòmica certament important, de "3.000 duros mensuals", de la qual en sortia beneficiat l'Estat i la pròpia empresa d'armadors, fent realitat l'afirmació que el món dels negocis no hagué d'esperar el final de la guerra per començar a tenir beneficis⁵⁹. No és estrany que la mateixa naviliera s'oferís per portar de franc els carregaments de benes i fils que s'enviaven a la península, sempre i quan es poguessin mantenir les obligacions que suposava la contrata de la correspondència amb Barcelona que també ostentava la mateixa família Estade.⁶⁰

Sí això era un dispendi massa gran per a la província amb el conseqüent increment fiscal, se'n va encarregar la premsa de desmentir-ho. Tant la més conservadora, cas de *El Correo de Mallorca* com, per suposat, *El Isleño*, publicaren el mateix article quan estava a punt de finalitzar la contractació dels vaixells el 16 de març de 1860.⁶¹ Després de tornar a remarcar que "una provincia esencialmente maritima como la nuestra, el donativo mas natural, mas indicado y que mejor representaba la base de su riqueza era el de dos de esas embarcaciones que salen periodicamente de sus puertos y en cuyo trafico está interesado tan considerable número de familias"; es posa de manifest que era la millor forma de fer veure al govern central la importància del tràfic navilier que suportava el port de Palma i, d'aquí, la necessitat d'ampliar-lo. En certa forma, el donatiu havia estat

⁵⁷ El qual, com era d'esperar, proferí un discurs igual de patriòtic que la resta d'autoritats, qualificant els marroquins de "Fanáticos sectarios de Mahoma" (*El Isleño*, núm. 980, 17-5-1860, p. 3).

⁵⁸ *El Isleño*, núm. 813, 21-11-1859, p. 2. Els vaixells estarien comandats per Cayetano Oliver i José Estade Sabater (LLABRÉS BERNAL, J.: *Noticias y relaciones...*, 19-12-1859, p. 914).

⁵⁹ MARTÍNEZ GALLEGU, F.A.: *Conservar progresando...*, p. 129.

⁶⁰ LLABRÉS BERNAL, J.: *Noticias y relaciones...*, 19-12-1859, p. 914.

⁶¹ *El Isleño*, núm. 927, 16-3-1860, p. 2-3.

una inversió per atreure l'interès de l'Estat de cap al port de Palma, centre neuràlgic dels grans comerciants illencs. Així,

“El Gobierno conocerá de este modo que la provincia que envía dos vapores al teatro de guerra debe contar con una matrícula numerosa, y que bajo este concepto debe sobrarle la razón para reclamar un día y otro la limpieza y el mejoramiento de sus puertos”

Llavors no hi haurà dubte dels beneficis generals que reportarà l'esforç de guerra realitzat per tots els mallorquins:

“¿Habrà quien dude un instante que el gasto que acaban de hacer estas islas será prodigamente recompensado por el gobierno protector que en breve debe distribuir la enorme suma de mil millones entre los ramos dependientes del ministerio de Fomento?”

Un posicionament similar a favor del comerç per sobre de qualsevol altra consideració, es tornà a posar de manifest amb motiu de la polèmica generada pel retorn de Tetuan al final de la guerra. El tractat de pau demostrava que al Govern no li interessaven els guanys territorials ni l'evangelització dels seus habitants, com defensaven els sectors més conservadors. Es tractava de consolidar l'obertura del Marroc i posicionar-se favorablement en el context colonial europeu, la qual cosa ja s'havia aconseguit amb la victòria i la firma del tractat de pau. Si això servia per mobilitzar els sentiments patriòtics per cohesionar el país i enfortir els sentiments nacionalistes, millor encara. Lògicament, la premsa progressista de Palma secundà sense fissures el posicionament del govern central. Un cop més *El Isleño*, en un llarg article, justificà la pau (i també la guerra) en uns termes en què la nació, la civilització i el progrés econòmic se situen en un mateix pla:

*“Bajo todos los conceptos creemos nosotros conveniente la devolucion de la ciudad sagrada de los moros. La condicion mas importante á nuestro modo de ver es la celebracion de tratados de comercio con el imperio de Marruecos: esta condicion abre las puertas de las plazas españolas á los habitantes de dicho estado que de buena fé quieran dar salida á los productos de su agricultura y de su industria, poniéndose en relacion directa con la civilizacion, que con el tiempo ha de producir mas conquistas que no la guerra con sus sangrientos combates”.*⁶²

No hi ha dubte que la Guerra del Marroc posà de manifest l'existència d'un cert sentiment identitari espanyol a Mallorca. L'entusiasme de la premsa i de la pròpia societat civil superà, fins i tot, al de les pròpies institucions illenques, i se situà en el mateix pla que l'Església i el capital comercial, com hem vist. Es demostra així que en aquells moments el procés de creació de l'Estat-nació espanyol era transversal, ideològicament i socialment, i exitós.⁶³ El propi conflicte, i el seu desenvolupament, incrementà els sentiments nacionals alhora que cohesionava i donava una nova legitimació a l'Estat liberal⁶⁴ El ridícul del general Ortega

⁶² *El Isleño*, núm. 946, 12-4-1860, p. 3. La negreta és nostra.

⁶³ Com destaquen autors com ARCHILÉS CARDONA, F.: “Una nacionalización no tan débil...”, o PÉREZ VIEJO, T.: *España imaginada. Historia de la invención de una nación*, Barcelona, 2015.

⁶⁴ Aquesta nova legitimitat de l'Estat va ser utilitzada per aprofundir en la línia uniformitzadora, tal com ens ho demostra la Llei Orgànica del Notariat del 28 de maig de 1862 que ordenava que “los instrumentos públicos se redactaran en lengua castellana” (ALOMAR I CANYELLES, A.I.: *La llengua catalana a les Balears en el segle XIX*, Palma de Mallorca, 2000).

a Sant Carles de la Ràpita, el poc recolzament que trobà a Mallorca⁶⁵ i, contràriament, les mostres populars d'adhesió a la monarquia durant tota la guerra reafirmades amb escreix amb motiu de la visita de la reina a l'illa el 12-16 de setembre del mateix 1860, ens ho demostra.⁶⁶ Una altra cosa és que aquest fervor nacionalista i promonàrquic declinàs –que no vol dir que desaparegués– només uns anys després a causa del fracàs de la política exterior, de diverses crisis mal resoltes per l'Estat i pel ressorgiment d'altres identitats i ideologies alternatives al nacionalisme espanyol que, lògicament, ara no és el moment d'analitzar.⁶⁷

65 El que no lleva que no hi hagués importants famílies de la noblesa i d'un nombre gens menyspreable del clergat que donàs suport al carlisme com afirma PEÑARRUBIA MARQUÉS, I.: "El carlisme durant la Restauració a Mallorca", a SOLÉ I SABATÉ, J.M. (ed.): *El carlisme com a conflicte*, Barcelona, 1993. Però almanco després de *Sa Llorençada*, el tradicionalisme a Mallorca actuà sense una majoria social àmplia i sense el suport econòmic i polític suficient per a ser una opció viable enfront del liberalisme espanyol.

66 L'anàlisi de la visita d'Isabel II, la primera d'un monarca espanyol des del segle XVI, mereixeria un article per si sol. Ara ens basta destacar que les notícies de la premsa conservadora i progressista, així com les actes de l'Ajuntament de Palma, tornen a ser coincidents en afirmar el gran entusiasme que despertà la visita i la important inversió que suposà per a la hisenda local i provincial. No debades només l'Ajuntament va demanar un préstec de 200.000 reals, encara que potser només se'n gastassin la meitat (AMPA-Actes Municipals-AH-2153/1, 28-8-1860 o 21-9-1860, entre d'altres).

67 PÉREZ VIEJO, T.: "El liberalismo español decimonónico y el ser de España. El sueño de una nación liberal democrática", a MORENO LUZÓN, J. (ed.): *Construir España. Nacionalismo español y procesos de nacionalización*, Madrid, 2007.

